

Polisen har verkställt ett beslut om kroppsvisitation på ett sätt som innebär att åtgärden utgjorde en kroppsbesiktning

Beslutet i korthet: En 16-åring misstänktes för bruk och innehav av narkotika och togs med till polisstationen. Där fick han ta av sig kläderna och dra ned sina kalsonger för att poliserna skulle undersöka om han hade narkotika i kläderna. De berörda poliserna har uppgett att de verkställde ett beslut om kroppsvisitation som en jourhavande undersökningsledare hade fattat.

Även om poliserna inte hade någon avsikt att granska 16-åringens kropp anser JO att undersökningen genomfördes på ett sådant sätt att den var att betrakta som en kroppsbesiktning och inte en kroppsvisitation. Den tvångsåtgärd som genomfördes var i rättslig mening alltså en annan och en mer ingripande åtgärd än den som poliserna uppfattade att de fått undersökningsledarens beslut om. Polismyndigheten kritiserar för hur undersökningen genomfördes och för brister i dokumentationen.

I beslutet uttalar JO att gränsdragningen mellan en kroppsvisitation och en kroppsbesiktning i många fall inte är självklar. En undersökning av en persons kläder, vilket utgör kroppsvisitation, kan i vissa lägen inte genomföras utan att personen tar av och lämnar ifrån sig sina kläder. Enligt JO innebär dock inte detta med nödvändighet att åtgärden inte kan anses utgöra en kroppsvisitation. Om syftet med kroppsvisitationen förutsätter att den visiterade tar av sig kläderna inför någon annan kan polisen erbjuda den visiterade t.ex. en filt eller liknande att skylla sig med. Om det inte går att genomföra en kroppsvisitation på ett ändamålsenligt sätt med ett sådant arrangemang finns det anledning att överväga om det inte i stället finns behov av den mer ingripande tvångsåtgärden kroppsbesiktning. Innan en sådan undersökning kan genomföras måste dock en behörig befattningshavare fatta ett beslut om det.

Anmälan

I en anmälan, som kom in till JO den 9 augusti 2019, förde AA, genom sitt ombud advokaten BB, fram klagomål mot två poliser. AA var kritisk till ett ingripande som poliserna gjorde mot honom den 4 maj 2019 och anförde bl.a. följande.

Vid det aktuella tillfället var han ute med ett par kompisar. När en polisbil närmade sig dem började hans vänner att springa åt olika håll och han sprang också eftersom alla andra gjorde det. Han slutade dock springa efter endast ett par meter då han inte hade någon anledning att springa. Polisbilen åkte fram till

honom och två poliser steg ut ur den. En av poliserna frågade varför han var så andfådd och hade röda ögon. Han förklarade att det berodde på att han hade sprungit och att han är pollenallergiker. Polisen höjde rösten och sa att han skulle följa med till polisstationen. När de kom fram till polisstationen sa poliserna att han skulle visiteras och att han därför var tvungen att klä av sig naken. När han hade gjort det sa en av poliserna att han skulle böja sig ned på huk och polisen gjorde därefter en invärtes undersökning. Han upplevde detta som obehagligt och kränkande. Det var inte proportionerligt att genomföra en så ingripande undersökning av en person som bara var 16 år. Polisen hittade inga droger vid visitationen. Han fick klä på sig igen och sedan blev han beordrad att lämna ett urinprov. Polisen ringde hans pappa efter att de anlät till polisstationen. Pappan kom dock efter att hela undersökningen var över.

AA framförde även synpunkter på polisernas bemötande av honom och användning av våld, att han inte fick tillräckligt med information från polisen om varför han togs med till polisstationen och att han inte fick kontakta sina föräldrar och en försvarare trots att han bad om det.

Utredning

Polismyndigheten (CC) yttrade sig över anmälan efter att ha gett de berörda befattningshavarna och regionpolischefen i polisregion Öst tillfälle att lämna synpunkter. Yttrandet kom in till JO den 15 januari 2020.

Polismyndigheten redovisade följande bakgrund.

Av upplysningar från berörda befattningshavare och övriga handlingar i ärendet framgår följande händelseförlopp.

Den 4 maj 2019 patrullerade polisassistent DD och polisassistent EE i Eskilstuna. De observerade en grupp ungdomar som befann sig på ett fält där narkotikahandling tidigare förekommit. När patrullen körde mot platsen började ungdomarna springa därifrån till ett bostadsområde intill. När patrullen kommit fram till bostadsområdet påträffades en av dessa ungdomar, AA. Efter att misstanke om narkotikabrott genom bruk och innehav av narkotika uppstått mot AA bl.a. på grund av hans uppträdande vid samtal med patrullen, kom han att kontrolleras.

Patrullen tog kontakt med jourhavande förundersökningsledare FF, som beslutade om kroppsbesiktning och enligt patrullen även om kroppsvisitation. Patrullen medtog AA till polisstationen i Eskilstuna för undersökning. Före detta hade AA ryckt till med kroppen på ett sätt att polismännen uppfattade att han var på väg att börja springa igen, varpå de tagit tag i honom, utfört en skyddsvisitation och placerat honom i polisbilen. De informerade AA om varför han fick följa med till polisstationen, att hans vårdnadshavare skulle kontaktas och att han senare kommer att överlämnas till sin vårdnadshavare.

Inne på polisstationen genomfördes en kroppsvisitation då polismännen undersökte AA:s kläder. Den genomfördes så att AA fick ta av sig ett klädesplagg i taget och i slutet dra ner kalsongerna till knäveckan för att möjliggöra kontroll av att inget låg i dessa. Direkt därefter fick han dra upp kalsongerna och sätta på sig kläderna. Ingen narkotika påträffades.

Sedan genomfördes en kroppsbesiktning genom att AA fick lämna urinprov. AA:s vårdnadshavare kontaktades av polisen och anlände till polisstationen.

Av analyssvaret från den rättskemiska undersökning som senare genomfördes framgår att några spår av narkotika i urinen inte påvisats.

Av Polismyndighetens yttrande framgår att de berörda befattningshavarna därutöver uppgett att de inte använde våld eller bemötte AA på det sätt som han påstått, att AA inte begärde att få tala med en advokat och att han informerades om att i samtliga fall när polisen har en frihetsberövad i bilen får denne inte använda sin telefon eller ringa någon.

Efter att ha redogjort för rättsliga utgångspunkter redovisade Polismyndigheten bl.a. följande bedömning.

Kroppsvisitation eller kroppsbesiktning på polisstationen

Inledningsvis kan nämnas att narkotikabrott utgör ett brott på vilket fängelse kan följa och att det av dokumentationen i ärendet har framkommit att tvångsmedlet kroppsbesiktning tillgripits för att utröna omständigheter av betydelse för utredning om brottet.

I fråga om graden av brottsmisstanke gör Polismyndigheten följande bedömning. Av dokumentationen har framkommit att AA sprang från platsen när polisen närmade sig denna och att det tidigare på denna plats förekommit narkotikahandling. När patrullen kom ikapp AA och samtalande med honom nekade han inledningsvis till att han sprungit. Polismännen upplevde AA som slö och nervös. De noterade att han hade rödsprängda ögon och att han tog sig på sina fickor.

Vid en prövning i efterhand förefaller det enligt Polismyndigheten emellertid något tveksamt om dessa omständigheter var tillräckligt konkreta för slutsatsen att AA skäligen kunde misstänkas för narkotikabrott (jfr fallet med liknande omständigheter JO 2009/10 s. 72, dnr 1516-2007). Beaktas bör dock att visst bedömningsutrymme finns avseende misstankegraden och att det nu aktuella fallet skiljer sig från det nämnda JO-fallet på ett antal punkter. I det aktuella fallet har fler omständigheter av betydelse för misstanken dokumenterats direkt i anmälan och misstanken avsåg såväl innehav som bruk av narkotika.

Vad det gäller undersökningen av kläderna beaktas följande. Enligt polismännen fick de beslut av jourhavande förundersökningsledare om att genomföra kroppsvisitationen av AA, även om detta inte kom att dokumenteras. Polismännen har redogjort för hur visitationen gick till. AA fick ta av sig klädesplagg för klädesplagg medan polismännen kände igenom dessa. I slutet av denna undersökning fick AA dra ner kalsongerna till knäveckan så att polismännen kunde kontrollera att inget låg i kalsongerna. Han fick sedan dra upp dem direkt och ta på sig sina kläder.

Det har framkommit att patrullens avsikt varit att undersöka AA:s kläder, vilket också skedde. Avsikten har inte varit att i samband med detta undersöka hans kropp. Polismännens uppfattning har alltså varit att en kroppsvisitation utförts och inte en kroppsbesiktning. I ljuset av främst JO:s uttalanden om gränsdragningen mellan kroppsvisitation och kroppsbesiktning och den tolkning som nyligen gjorts i JO 2019/20 s. 385 får emellertid den nu aktuella tvångsåtgärden anses ha utgjort en kroppsbesiktning och inte en kroppsvisitation.

Kroppsbesiktning i detta avseende förefaller inte ha beslutats om eller dokumenterats. Även om förutsättningarna för kroppsbesiktning varit för handen är detta givetvis bristfälligt.

Enligt polismännen genomfördes dock åtgärden professionellt och med beaktande av att AA skulle utsättas för minsta möjliga olägenhet samtidigt som

kläderna kunde kontrolleras. [...] Sammantaget bedöms åtgärden inom ramen för en kroppsbesiktning ha varit ändamålsenlig och proportionerlig. Platsen för förrättningen har varit lämplig.

Gällande AA:s påstående om att polismännen ska ha vidtagit en invärtes undersökning av hans kropp finns inget i utredningen som talar för detta. Det motsägs uttryckligen av de ingripande polismännen och ingår normalt inte heller i en åtgärd av det aktuella slaget.

Rättsliga utgångspunkter

Skälig misstanke

JO har vid flera tillfällen uttalat att det, för att en person ska anses skäligen misstänkt för ett brott, krävs att det finns konkreta omständigheter som med viss styrka pekar på att den misstänkte har begått den gärning som misstanken avser. Omständigheterna måste alltså vara av det slaget att de ger upphov till en faktabaserad brottsmisstanke. Att en person beter sig underligt, uppträder nervöst eller undviker kontakt med polisen anses inte i sig ge grund för misstanke om brott, än mindre misstanke om ett konkret brott av visst slag. Det är emellertid inte möjligt att lägga fast några mer bestämda riktlinjer för vad som ska krävas för att en misstanke ska anses vara skälig. Frågan får i stället besvaras från fall till fall och vanligen finns det ett visst utrymme för olika bedömningar. (Se t.ex. JO 2009/10 s. 72.)

Kroppsvisitation och kroppsbesiktning

Den som skäligen kan misstänkas för ett brott som det kan följa fängelse på får kroppsvisiteras och kroppsbesiktigas, bl.a. för att söka efter föremål som kan tas i beslag eller annars för att utröna omständigheter som kan vara av betydelse för utredning om brottet. Med kroppsvisitation avses en undersökning av kläder och annat som någon bär på sig samt av väskor, paket och andra föremål som någon har med sig. Med kroppsbesiktning avses en undersökning av människokroppens yttre och inre samt att ta prov från människokroppen och undersöka sådana prov. (Se 28 kap. 11 och 12 §§ rättegångsbalken, RB.)

En kroppsvisitation som syftar till en undersökning av en persons kläder ska inte genomföras så att den som undersöks behöver stå naken i en tjänstemans åsyn (se Fitger m.fl., Rättegångsbalken [1 oktober 2020, JUNO], kommentaren till 28 kap. 11 §).

JO har ansett att undersökningar som inneburit att en person har fått ta av sig alla kläder och böja sig framåt respektive att vända sig om för att poliserna skulle kunna se andra sidan av kroppen varit så ingående åtgärder att de varit att betrakta som en kroppsbesiktning (se JO:s beslut den 17 januari 1994, dnr 3-1993, och den 13 december 2013, dnr 5360-2012). JO har också uttalat sig om den situationen att en person tvingats att ta av sig sina kläder på överkroppen och att dra ned sina trosor inför en polis, för att polisen skulle kunna söka efter narkotika i kläderna. En sådan undersökning innebär ofrånkomligen att också den misstänktes kropp iakttas. Den polis som genomför undersökningen har i en sådan situation självfallet också uppmärksamhet på om den misstänkte t.ex.

genom sin kroppsställning försöker gömma narkotika i sina armhålor eller på något annat ställe på kroppen. Även om den misstänktes kropp bara granskas som hastigast har JO ansett att undersökningen sammantaget måste betraktas som en kroppsbesiktning i rättegångsbalkens mening. (Se JO 2019/20 s. 385.)

Beslut om kroppsvisitation och kroppsbesiktning meddelas av undersökningsledaren, åklagaren eller rätten. En polis får självständigt besluta om sådana tvångsmedel om det är fara i dröjsmål. (Se 28 kap. 4 och 13 §§ RB.)

Behovs-, proportionalitets- respektive hänsynsprincipen

För kroppsvisitation och kroppsbesiktning liksom för all användning av straffprocessuella tvångsmedel gäller de s.k. behovs- och proportionalitetsprinciperna, vilka nära ansluter till varandra. Behovsprincipen innebär att ett tvångsmedel endast får användas om det avsedda resultatet inte kan uppnås med andra, mindre ingripande medel. Proportionalitetsprincipen, som kommer till uttryck i 28 kap. 3 a § RB och som genom hänvisning i 13 § är tillämplig vid kroppsvisitation respektive kroppsbesiktning, innebär att ett tvångsmedel får beslutas endast om skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den misstänkte eller för något annat motstående intresse. Proportionalitetsprincipen är avsedd att beaktas inte endast vid beslutsfattandet utan även vid verkställigheten av beslut om tvångsmedel. (Se t.ex. Gunnel Lindberg, Straffprocessuella tvångsmedel, 4 uppl., s. 25 f. och JO 2013/14 s. 101.)

Även den s.k. hänsynsprincipen ska beaktas vid genomförandet av ett tvångsmedel. Den innebär bl.a. att diskretion bör iaktas vid genomförandet av tvångsmedel och kommer till uttryck i 23 kap. 4 § andra stycket RB där det anges att en förundersökning ska bedrivas så att inte någon onödigt utsätts för misstanke eller orsakas kostnad eller olägenhet.

Kravet på hänsyn kommer till uttryck även i 28 kap. 13 § andra stycket RB. Där anges att en kroppsvisitation eller en kroppsbesiktning som är av mera väsentlig omfattning ska verkställas inomhus och i ett avskilt rum.

Dokumentationskrav

Det ska föras protokoll över en kroppsvisitation och kroppsbesiktning där skälen för åtgärden och vad som förekommit vid den anges (se 28 kap. 9 och 13 §§ RB). En tvångsåtgärd måste dokumenteras på ett sådant sätt att det är möjligt att i efterhand bilda sig en fullständig och korrekt uppfattning om vad som förekommit. Det måste alltså gå att följa verkställigheten av beslutet. Även beslutet om kroppsvisitation eller kroppsbesiktning ska dokumenteras. Det är av stor vikt ur rättssäkerhets- och kontrollsynpunkt att beslut om tvångsmedel dokumenteras klart och noggrant med bl.a. angivande av samtliga grunder för beslutet. (Se JO 2003/04 s. 91, JO 2009/10 s. 72 och Gunnel Lindberg, a.a., s. 99 f.)

Bedömning

Granskningens inriktning

Ord står mot ord beträffande flera av AA:s påståenden, bl.a. om våld, att han inte fick kontakta en försvarare och att det genomfördes en invärtes undersökning av hans kropp. Jag bedömer att ytterligare utredning inte skulle leda till något annat resultat. Jag har därför inte tillräckligt underlag för att kunna uttala mig i dessa frågor.

Mot den bakgrunden kommer mina uttalanden att begränsas till frågan om AA kunde anses skäligen misstänkt för narkotikabrott genom eget bruk och innehav och till den undersökning av AA på polisstationen som Polismyndigheten har redogjort för i sitt yttrande, dvs. att han fick ta av sig kläderna och dra ned kalsongerna.

Var AA skäligen misstänkt för narkotikabrott?

I polisanmälan antecknades att AA hade sprungit från polisen, att han upplevdes som väldigt slö och hade rödsprängda ögon. Enligt min uppfattning hade polisen inte utifrån dessa omständigheter fog för att anse att AA var skäligen misstänkt för narkotikabrott, särskilt inte genom ett innehav av narkotika.

Först i samband med JO:s granskning redovisade de berörda poliserna de ytterligare omständigheterna att det tidigare på platsen hade förekommit narkotikahandtering, att AA inledningsvis nekade till att han sprungit, att han upplevdes som nervös och inte kunde stå still samt att han tog sig över fickorna flertalet gånger. Jag anser inte att jag kan ha någon annan utgångspunkt än att dessa omständigheter faktiskt låg till grund för bedömningen av misstanken. Jag vill dock betona att det är oacceptabelt att omständigheter som läggs till grund för en tvångsåtgärd preciseras först sedan JO inlett en utredning.

I likhet med Polismyndigheten känner jag mig tveksam till om de förhållanden som lades till grund för bedömningen av misstanken gav upphov till en skäligen misstanke om bruk och innehav av narkotika. Med beaktande av det bedömningsutrymme som finns i denna typ av frågor finns det emellertid inte anledning att kritisera Polismyndigheten för bedömningen att brottsmisstanken mot AA i sig kunde ligga till grund för att genomföra en kroppsvisitation eller en kroppsbesiktning.

Undersökningen på polisstationen

På polisstationen fick AA ta av sig kläderna och dra ned sina kalsonger. De berörda poliserna har uppgett att de verkställde ett beslut om kroppsvisitation som en jourhavande undersökningsledare hade fattat. Det finns dock varken ett skriftligt beslut om kroppsvisitation eller ett protokoll över verkställigheten av åtgärden. Det saknas alltså dokumentation där det anges bl.a. vilken åtgärd som skulle vidtas, vilket ändamål den hade och hur den genomfördes. Polisens handläggning ger i denna del intrycket av att saken inte hanterades tillräckligt omsorgsfullt. Det har försvårat min granskning.

Av de uppgifter som poliserna lämnat sluter jag mig dock till att syftet med åtgärden var att leta efter narkotika i de kläder som AA bar på sig. En kroppsvisitation för det ändamålet var i och för sig godtagbar. Undersökningen genomfördes emellertid på ett sådant sätt att AA under en kortare tid fick stå i princip naken inför poliserna, och den gick därigenom längre än vad som var nödvändigt med hänsyn till syftet med åtgärden. Även om poliserna inte hade någon avsikt att granska AA:s kropp utan endast ville kontrollera om det fanns narkotika i hans kalsonger och övriga kläder anser jag, i likhet med Polismyndigheten, att undersökningen var att betrakta som en kroppsbesiktning och inte en kroppsvisitation. Undersökningsledaren hade visserligen fattat ett beslut om kroppsbesiktning, men jag noterar att det beslutet avsåg lämnande av blod- eller urinprov.

Den tvångsåtgärd som genomfördes var i rättslig mening alltså en annan och en mer ingripande åtgärd än den som poliserna uppfattade att de fått undersökningsledarens beslut om. Det är naturligtvis inte godtagbart.

En polis som verkställer ett beslut om tvångsmedel måste ha klart för sig vad som gäller för tvångsmedlet. Det gäller inte minst om åtgärden som i detta fall är i hög grad integritetskänslig och vidtas mot en ung person.

Sammanfattning och avslutande synpunkter

Polismyndigheten kritiseras för hur undersökningen av AA genomfördes. Myndigheten kritiseras också för de dokumentationsbrister som präglat handläggningen.

Gränsdragningen mellan en kroppsvisitation en kroppsbesiktning är i många fall inte självklar. En undersökning av en persons kläder, vilket utgör kroppsvisitation, kan i vissa lägen förutsätta att personen tar av och lämnar ifrån sig sina kläder. Detta innebär dock inte med nödvändighet att åtgärden inte kan anses utgöra en kroppsvisitation. Om syftet med kroppsvisitationen förutsätter att den visiterade tar av sig kläderna inför någon annan kan polisen erbjuda den visiterade t.ex. en filt eller liknande att skylla sig med.

Om det inte går att genomföra en kroppsvisitation på ett ändamålsenligt sätt med ett sådant arrangemang finns det anledning att överväga om det inte i stället finns behov av den mer ingripande tvångsåtgärden kroppsbesiktning. Innan en sådan undersökning kan genomföras måste dock en behörig befattningshavare fatta ett beslut om det.

Jag vill avslutningsvis erinra om att en kroppsvisitation eller en kroppsbesiktning som är av väsentlig omfattning ska utföras inomhus och i ett avskilt rum (se 28 kap. 13 § andra stycket RB).

Ärendet avslutas.